

התרמודאים וזיקתם לחג החנוכה

פתיחה

תרמוד במקורות חז"ל

השתתפה בחורבן ראשון ושני
פסול אנשי תדמור

רקע היסטורי

חמישים שנות אנרכיה
ממלכת תדמור
הנקודה היהודית
עלייתה של תדמור

אודינות או זנוביה?

תדמור - מקור החוכמות הנוכריות

תדמור והנצרות

סיכום

נספחים

פתיחה

זמן הדלקת נר חנוכה נקבע¹: "מששתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק... ועד כמה? אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן עד דכליא רגלא דתרמודאיי". נשאלת השאלה, מה הדין בימינו כאשר החנויות פתוחות גם בלילה ורגל כלה מן השוק בשעות מאוחרות, ויש לנו אפילו "עיר ללא הפסקה". האם זמן הדלקת נר חנוכה ימשך לכתחילה מעבר לחצי שעה לאחר השקיעה?² ויש בדבר אף חומרא: מכיון שיש לתת בנר שמן כשיעור של "עד שתכלה רגל מן השוק", שמא נצטרך בימינו לתת שיעור נכבד, שראוי לדלוק עד שעה שתכלה רגל מן השווקים שלנו!

בשאלה זו דן הרב שטרנבוך³, ותורף דבריו, שהשיעור נקבע לפי בני אדם שטרם שבו לביתם מן השוק, או ששבו מבעוד יום וחזרו לשוק לקנות עצים להבערה, ועדיין לא ראו פירסומי ניסא. ואם כך, גם היום, לא מדובר בשעת לילה מאוחרת, אלא בשעה שרוב בני אדם מסיימים לעבוד וחוזרים לביתם, שזה בערך שעתיים אחר השקיעה. מאידך, הוא מביא את דעת המהר"ל (שבדבריו נדון בהמשך) והגר"א "מעשה רבי", שסבורים שהזמן

1. שבת כ"א ע"ב.

2. שו"ע או"ח תרע"ב א' ב'. אמנם הטוב ביותר להדליק עם שקיעת החמה, אך גם הזמן של עד חצי שעה נקרא בשו"ע: "לכתחילה".

3. מועדים וזמנים השלם, חלק ב', סימן קמ"א. וראה עוד בחלק ו' סימן פ"ו, ובחלק ח', הערות לחלק ב' סימן קמ"א.

הוא דווקא עד חצי שעה לאחר השקיעה, אף בימינו. כמו כן הוא מקשה, שבשבת ובמוצאי שבת לא שייך "רגלא דתרמודאי", ובכל זאת זמן ההדלקה לא השתנה, ואם כך, שמא אף בימינו הזמן לא ישתנה. מכל מקום, מסקנתו שאם מדליק בחוץ, יש להדר ולתת שמן כשיעור עד שבני אדם חוזרים לביתם, וניתן גם ללמד קצת זכות על המאחרים להדליק, כי זמן "פירסומי ניסא" מתאחר בימינו.

מדברי המהר"ל⁴ נראה, ש"עד דכליא רגלא דתרמודאי" אינו בגדר סיבה, דהיינו משום פירסומי ניסא, אלא בגדר סימן לזמן הראוי להדליק. ונביא תחילה את פירוש רש"י:

רגלא דתרמודאי - שם אומה מלקטי עצים דקים ומתעכבין בשוק עד שהולכים בני השוק לבתיהם משחשכה ומבעירים בבתיהם אור וכשצריכין לעצים יוצאים וקונין מהן.

כותב המהר"ל:

ויש לפרש הטעם שצריך להדליק בשיעור הזה, מפני שהאור צריך שיהיה בתחילת הלילה, כי החשיכה גורם שידליק הנר. ואל"כ למה נקט "רגל דתרמודאי" שהם מוכרים עצים? ואי משום שהם האחרונים, הל"ל "עד שתכלה רגל מן השוק", וממילא רגל דתרמודאי הוא שהם האחרונים. אלא בשביל כי הם מוכרים עצים לעשות מדורה להאיר, וכל זמן שאלו בשוק הוא זמן שקונים עצים להאיר, ועדיין הוא זמן הדלקת האור. וכאשר כלה רגל דתרמודאי, אין עוד זמן להדליק.

הבין המהר"ל, שלא במקרה תלתה הגמרא את זמן הדלקת נר חנוכה בתרמודאים, שעיסוקם במכירת אמצעי תאורה. רש"י תיאר מצב שבו אדם שב לביתו מן העבודה, ומגלה שהבית אינו ערוך להתמודד עם החשיכה ההולכת ויורדת. הוא שב לשוק, פוגש שם את התרמודאים, קונה אצלם עצים למאור, חוזר הביתה, מדליק אש, והכל בא על מקומו בשלום. תיאורו של רש"י מציג לנגד עינינו את הבלבול הפוקד אותנו עם רדת החשיכה, ואת משך הזמן שאורכת ההסתגלות למעבר מן היום אל הלילה⁵. לאחר מכן, כבר התרגלנו למצב החדש, ואנו מתמודדים עמו בהצלחה⁶.

4. נר מצוה, עמ' כ"ז-כ"ח.

5. דורנו שניחן באמצעי תאורה אלקטרוניים, מתקשה אולי להבין באיזה בלבול מדובר. דומה שבצבא הדבר מורגש במיוחד - בדיוק אז קורות התקלות, ואם קרתה תקלה ביום, נזכרים לטפל בה בדרת החשיכה דווקא.

גם מי שתקופת השירות הצבאי רחוקה ממנו, מכיר ודאי את הבעייתיות שבנהיגה בשעת הדמדומים: מצד אחד, כבר לא רואים היטב, ומצד שני, הדלקת אורות אינה פותרת את הבעיה, כי עדיין אין חושך גמור.

6. בדומה לכך, מבאר המהר"ל מדוע הציתו הגויים אש בבית המקדש דווקא לעת ערב כאשר פנה היום: "המוכן לביטול הקדושה הוא עת ערב שהערב גם כן הסתלקות האור ואז היה חרב אור העולם... ואף על גב שהלילה יותר חשיכה, מכל מקום הלילה אינה מתייחסת להפסד, שכבר נפסד האור, ואדרבה, הלילה הוא סמוך אל התחלת היום שהוא אחר הלילה, אבל לעת ערב הוא הפסד האור בעצמו, והוא מוכן להפסד" (נצח ישראל פרק ח'). בהמשך מבאר המהר"ל את קביעת הצום בתשעה באב, למרות שבו רק החלה שריפת הבית, ולא בעשרה באב, שאז נשרף רובו, וזאת כיון שבפורענות, ההתחלה היא העיקר. גם כאן נראה שהבעיה דווקא בזמן המעבר בין מצב שבו ביהמ"ק קיים לבין המצב של העדרו, ולא בזמן ההעדר בפועל.

חז"ל דורשים :

וחושך - זו מלכות יון, שהחשיכה עיניהן של ישראל בגזרותיהן, שהיתה אומרת להם : כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק בא-לוקי ישראל.⁷

מלכות יון בקשה להחשיך עיניהן של ישראל על ידי יצירת אור המנוגד לתורת ישראל, אור החכמה היוונית, ועל ידי גרימת טומאה לשמן המנורה, סמל התוכמה בישראל. כתגובת נגד, אנו מדליקים נר חנוכה בכל בית, דווקא בלילה, כנגד החושך של יון. וכבר ראינו שעיקר הבעיה בלילה היא בתחילתו, שאז רבה המבוכה והבלבול, ועל כן הזמן המתאים ביותר להדלקת נר חנוכה, אף בתקופתנו, הוא אותה חצי שעה משתשקע החמה, ועד שתכלה רגל מן השוק, ריגלא דתרמודאי.⁸

כעת יש לבאר מה טיבה של אומה מוזרה זו, התרמודאים, שאנשיה עוסקים במכירת עצים דקים. האם קיים קשר מהותי בינה ובין חנוכה? על כך סובב מאמרנו.

תרמודאים במקורות חז"ל

השתתפה בחורבן ראשון ושני

חז"ל מציינים בכמה מקומות, שתרמודאים היתה שותפה בחורבן הבית הראשון והשני :

א. א"ר יוחנן אשרי מי שראה במפלתה של תרמודאים למה שהיתה שותפת בשתי חורבנות, ר' יודן אמר בחורבן ראשון העמידה שמונים אלף קשתין ובשני העמידה ארבעים אלף קשתין, רבי הונא אמר בחורבן אחרון הם כראשון.⁹

ב. אמר רבי יוחנן אשרי מי שהוא רואה במפלתה של תרמודאים שהיא היתה שותפת בחורבן הבית הראשון ובחורבן הבית השני, בחורבן הראשון העמידה שמונים אלף קשתים ובחורבן השני העמידה שמונת אלפים קשתים.¹⁰

במקום אחר, מכונה תרמודאים : "שער אויביו" של ישראל :

וירש זרעך את שער אויביו - ר' אמר זה תדמור. אשריו מי שרואה במפלתה של תרמודאים שהיתה שותפה בשני חורבנות, ר' יודן ור' הונא חד מנהון אמר חרבן הראשון העמידה שמונים אלף קשתים וחרבן שני העמידה שמונת אלפים קשתים.¹¹

ממקורות אלו למדנו, שתרמודאים אינה אומה תמימה, אלא אומה שלעם ישראל יש איתה חשבון ארוך! אמנם היו אומות שפגעו לכאורה בעם ישראל פגיעות קשות ביותר, ובכל זאת, המדרש רואה דווקא את תרמודאים כ"שער אויביו" של ישראל. זאת, כנראה, בשל

7. בראשית רבה פרשה ב'.

8. רואה ב"פרי עץ חיים" שער חנוכה, תחילת פרק ד', שכתב שזמן הדלקת נר חנוכה משתשקע החמה, ונמשך זמן מועט עד שתכלה רגל מן השוק, ונתן לכך טעם על פי הסוד.

9. איכה רבה פרשה ב', ד'.

10. ירושלמי תענית פ"ד ה"ה.

11. בראשית רבה פרשה ב'.

השנאה העקבית של תרמוד לישראל, שנהא שמביאה אותה להצטרף לאימפריות כל אימת שאלו מחריבות את בית המקדש¹². עוד למדנו, ש"תרמוד" היא: "תדמור", בחילופי אותיות. תדמור נזכרת בתנ"ך פעמיים, כאחד המקומות שבנה שלמה:

ויבן שלמה את גזר ואת בית חרן תחתון ואת בעלת ואת תמר (תדמר) במדבר בארץ¹³.

ויבן את תדמר במדבר ואת כל ערי המסכנות אשר בנה בחמת¹⁴.

ופירש רש"י את שינוי הכתיב בשני המקומות:

ויבן את תדמור במדבר - (ובמלכים א' ט') כתיב את תמור ותדמור קרינן וזה ששינוי ביבמות אין מקבלים גרים מן התרמודים ובב"ר בפרשת עקידה מפרש שעזרו לשונאיהם של ישראל ולפי שהמירו עצמם ונתחלפו לרעה בסוף על כן נכתב במלכים תמור לשון תמורה שהיה להם לעשות לישראל חסד שעשה עמהם שלמה שבנה להם כרך תדמור ומשום שלמה לא נכתב כאן תמור אלא תדמור כלומר עיר חשובה הכל לכבוד שלמה שאין כבוד שלמה לומר כאן הוא בנה כרך שמרדו בו וקלקלו בו ועל כן כתב תדמור ולא תמור.

מכאן, שתחילה היה קיים קשר בין ישראל לתדמור, אלא שקשר זה הוחלף בשנאה. מה טיבו של הקשר, ומדוע הוחלף?

פסול אנשי תדמור

במסכת יבמות¹⁵ מובאת מחלוקת האם ניתן לקבל גרים מן התרמודים. תחילה מביאה הגמרא את עדותו של ר' דוסא בן הרכינס:

אבל מעיד אני עלי שמים וארץ, שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא, ואמר שלשה דברים: צרת הבת אסורה, עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, ומקבלים גרים מן הקרדויין ומן התרמודים.

מפרש רש"י:

ומקבלים גרים מן הקרדויין כו' - ולא אמרינן ממזרים הן מבנות ישראל שבאו עליהן עובדי כוכבים דאיכא רבנן דפסלי.

12. במדרש זוטא על שיר השירים מתואר תפקידה המרכזי של תדמור במלחמת גוג ומגוג: "הרי מלכי מזרח מתכנסים לתדמור וישראל באים מרומי ומקריבים לירושלים שבעת ימים. והקב"ה משיב הרוח ואומר לישראל חזרו לתדמור כנגד מלכי המזרח. ומלכי הגוים אומרים נותן לישראל [רשות] לבנות בית המקדש, והם באים לשרפו והקב"ה יוצא ונלחם עמהם. לקיים מה שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה י"ד, ג'). והמשיח בא לו לצור ולצידון ולתדמור ולבירי. לקיים מה שנאמר אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם (ישעיה י"א, י"ד)" (מדרש זוטא - שיר השירים פרשה ה').

13. מל"א ט', י"ז-י"ח.

14. דה"ב ח', ד'.

15. דף ט"ז ע"א.

הדיון הוא, האם אנשי תרמוד הם גויים "טהורים", שניתן לגיירם, או שהם ממזרים - בני עכו"ם שבאו על בנות ישראל, ולהם לא יועיל גיור.

בהמשך הסוגיה, מביאה הגמרא סתירה בדברי ר' יוחנן באשר לשאלה זו:

רבי יוחנן וסביא דאמרי תרוייהו: אין מקבלים גרים מן התרמודים. ומי אמר ר' יוחנן הכי? והתנן: כל הכתמים הבאים מן הרקם - טהורים, ורבי יהודה מטמא, מפני שהם גרים וטועים, מבין העובדי כוכבים - טהורים; והוינן בה, קפסיק ותני מבין העובדי כוכבים, ואפי' מן תרמוד! ואמר רבי יוחנן, זאת אומרת: מקבלין גרים מתרמוד! וכי תימא, זאת ולא ס"ל, והא אמר רבי יוחנן: הלכה כסתם משנה! אמוראי ניהו ואלביא דר' יוחנן¹⁶.

לאחר מכן, מבררת הגמרא את מקור פסלותם של התרמודים:

מתרמוד מאי טעמא לא? פליגי בה רבי יוחנן וסביא, חד אמר: משום עבדי שלמה, וחד אמר: משום בנות ירושלים. בשלמא למ"ד משום עבדי שלמה, קסבר: עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל - הולד ממזר, אלא למ"ד משום בנות ירושלים, מאי היא? פליגי בה רב יוסף ורבנן, ותרוייהו משמיה דרבה בר בר חנה¹⁷, חד אמר: תריסר אלפי גברי ושיתא אלפי קשתויי, וחד אמר: תריסר אלפי גברי ומנייהו שיתא אלפי קשתויי, בשעה שנכנסו עובדי כוכבים להיכל, הכל נפנו על כסף וזהב, והם נפנו על בנות ירושלים, שנאמר (איכה ה', י"א): 'נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה'.

מפרש רש"י:

מתרמוד מ"ט לא - מקבלים.

עבדי שלמה - שנשאו בנות ישראל מחמת עושרן ודרך שם בחזקת עובדי כוכבים וקסבר עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל הולד ממזר.

משום בנות ירושלים - לקמיה מפרש לה בנות ירושלים בחורבנה כשבאו עובדי כוכבים ונשאו.

נחלקו חכמים, האם פסול אנשי תרמוד מקורו בעבדי שלמה, כנראה הכנענים ששלמה העלה למס עובד (מל"א ט', כ"ב-כ"ג), או בתקופת החורבן אנשי תרמוד נוהגים באופן חריג, כאשר במקום לבזוז כסף וזהב, כשאר הגויים, להם יש משיכה מיוחדת לבנות ירושלים, ולשם כך הצטרפו למחריבי ירושלים.

בדף י"ז ע"א מתייחסת הגמרא לחורבנה של תרמוד:

ייתיב רב יוסף אחוריה דרב כהנא ויתיב רב כהנא קמיה דרב יהודה, ויתיב וקאמר: עתידין ישראל דעבדי יומא טבא כי חרבי תרמוד. והא חריב! ההיא - תמוד הואי. רב

16. יושם לב למקומו המרכזי של ר' יוחנן במימרות על תרמוד. הוא המייחל למפלתה של תרמוד עקב השתתפותה בשני החורבנות, הוא דן בשאלת קבלת גרים מן התרמודים, והוא המברר את מקור פסלותם. נזכור גם שר' יוחנן הוא שקבע כי זמן הדלקת נר חנוכה הוא: "עד דכליא ריגלא דתרמודאי"! בהמשך ננסה לבאר מדוע ר' יוחנן נכנס לעובי הקורה בעניין התרמודאים.

17. רבה בר בר חנה הוא מוסר המימרא של: "עד דכליא ריגלא דתרמודאי", משמו של ר' יוחנן!

אשי אמר: היינו תרמוד היינו תמוד, אכפולי הוא דמכפל, חריב מהאי גיסא אותיב
מהאי גיסא, ואי חריב מהאי גיסא אותיב מהאי גיסא.

מוצאים בסוגיה הדים לשינויי הקרי והכתיב: תמר - תדמר, במלכים. ורב אשי מציין
שחורבנה של תרמוד אינו שלם, ואם מחריבים צד אחד, היא נבנית מצידה השני, ולהפך.
קשה מאד להחריב אותה.

בהמשך, מתארת הגמרא מקום בשם: "הרפניא", שאליו מתקבצים כל פסולי היוחסין
בישראל:

מאי הרפניא? אמר ר' זירא: הר שהכל פונין בו. במתניתא תנא: כל שאין מכיר
משפחתו ושבתו נפנה לשם. אמר רבא: והיא עמוקה משאול, שנאמר (הושע י"ג,
י"ד): 'מיד שאול אפדם ממות אגאלם', ואילו פסול דידהו לית להו תקנתא.

מפרש רש"י:

שהכל פונים שם - כל פסולין שאין מוצאין אשה פונין והולכין שם.
והיא עמוקה - ורעה לדבר זה יותר מגיהנם דאילו ליורדי גיהנם איכא תקנתא
דכתיב מיד שאול אפדם ממות אגאלם ואילו פסולי דידהו לית להו תקנתא.

מן השאול ניתן לפדות יהודים, ומהרפניא, לא! אך מיד מתברר שיש מקום גרוע מהרפניא:

פסולי דהרפניא - משום פסולי דמישון, ופסולי דמישון - משום פסולי דתרמוד,
פסולי דתרמוד - משום עבדי שלמה. והיינו דאמרי אינשי: קבא רבא וקבא זוטא
מיגנדר ואזיל לשאול, ומשאול לתרמוד, ומתרמוד למישון, וממישון להרפניא.

מפרש רש"י:

משום פסולי דמישון - שקרובה לה ומתערבין בהן ואמר בפרק עשרה יוחסין
(קידושין ע"א ע"ב) מישון מתה והתם מפרש פסוליהו.

קבא רבא וקבא זוטא - איפה גדולה ואיפה קטנה שניהם מעוותים כלומר כל
הפסולין מתגלגלים ויורדים לשאול ומשאול לתרמוד כלומר ששאול גבוה מתרמוד
ומתגלגל משאול לתרמוד וטעמא כדלעיל דאילו ליורדי גיהנם איכא תקנתא ולפסול
דידהו אין טהרה.
מיגנדר - מתגלגל.

כל מה שדברנו על הרפניא, זה רק קצה הקרחון! מתברר ששורש הפסול בעם ישראל בכלל,
מקורו בתרמוד. כנראה מכאן נובעת משיכתם של אנשי תרמוד לבנות ירושלים, וזה גם
מקור השנאה שלהם לישראל.

האם קיים בסיס היסטורי לדברי חז"ל אודות תרמוד? מה ידוע לנו עליה?

רקע היסטורי¹⁸

חמישים שנות אנרכיה

היסטוריונים מציינים את חמישים השנים בין 235-285 לסה"נ כפרק זמן של אנרכיה במלכות הרומית. אנרכיה זו משתקפת בגורמים חיצוניים ופנימיים ביחס לרומי. במזרח, נחרבת המלכות הפרתית, ובמקומה עולה המלכות הפרסית החדשה, ששואפת לחדש את ימי הזוהר של מלכי פרס הגדולים, כורש ודריוש. הפרסים מנהלים מלחמות כנגד רומי, ומתישים את כוחה. במערב, הולמים ברומי שבטים גרמניים, ובסופו של דבר נוצרת מדינה גלית-רומית עצמאית, שנפרדת מרומי הגדולה.

מבית, עובר על השלטון הרומי תהליך של הסתאבות. השלטון מטיל מסים כבדים ברחבי האימפריה, ועיקר המעמסה נופלת על כתפיהם של הכפריים בני המעמד הנמוך. דבר זה גורם לתקיפת המשטר המדיני תרבותי שנשען על המעמדות העירוניים האמידים, על ידי חיילי הצבא, שבאו מקרב המעמד הנמוך.

רומי נקלעת למערבולת של מלחמות במזרח ובמערב, וגם מבית אין יציבות: קיסרים נרצחים ומתחלפים בזה אחר זה. מאידך, פרס אינה ממהרת לתפוס את מקומה של הקיסרות הרומית, ופלישותיהם לסוריה ואסיה הקטנה אינן נושאות אופי של כיבוש קבע, אלא הרי אלו מסעות ביזה ושוד. מצב זה לא מעודד את עמי האזור להחליף את נאמנותם לרומי בנאמנות פרסית.

התדרדרות השלטון הרומי מגיעה לנקודת השפל, בשביית הקיסר וולירינוס בידי שבור מלך פרס, בשנת 260.

טלטלות השלטון הרומי מחד, ואי כניסתה של פרס במקומו, מאידך, יוצרות חלל ריק, והתגרות המלכויות זו בזו מעוררת בקרב היהודים צפיה לרגלו של משיח. ואמנם, מצאנו התייחסויות של חכמי הדור למאורעות התקופה:

אמר רבי יצחק שנה שמלך המשיח נגלה בו כל מלכי אומות העולם מתגרים זה בזה, מלך פרס מתגרה במלך ערביא, והולך מלך ערביא לאדום ליטול עצה מהם וחוזר מלך פרס ומחריב את כל העולם כולו, וכל אומות העולם מתרעשים ומתבהלים ונופלים על פניהם ויאחזו אותם צירים כצירי יולדה, וישראל מתרעשים ומתבהלים ואומרים להיכן נלך ולהיכן נבוא, ואומר להם בני אל תתיירו כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם, מפני מה אתם מתייראים אל תיראו הגיע זמן גאולתכם, ולא כגאולה ראשונה כך גאולה אחרונה, כי גאולה ראשונה היה לכם צער ושיעבוד מלכויות אחריה, אבל גאולה אחרונה אין לכם צער ושיעבוד מלכויות אחריה¹⁹.

18. כאן המקום להביע התנצלות על השימוש שנעשה בתאריכים לועזיים. הספרים מהם נלקחו הנתונים ההיסטוריים משתמשים בתאריכים אלו, ונראה שאף הקורא מצוי יותר בשיטה זו של ציון תאריכים.

19. פסיקתא רבתי פרשה ל"ו.

ר' יצחק, **חברו של ר' יוחנן**, מתייחס אף לנעשה במערב, ומצטרף אליו ר' חמא בר חנינא, גם הוא מבאי בית מדרשו של ר' יוחנן:

ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב (תהלים ק"מ, ט"ו) 'אל תתן ה' מאויי רשע זממו אל תפק ירומו סלה'. אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, אל תתן לעשו הרשע תאות לבו. זממו אל תפק - זו גרממא של אדום, שאלמלי הן יוצאין מחריבין כל העולם כולו. ואמר רבי חמא בר חנינא: תלת מאה קטירי תגא איכא בגרממא של אדום, ותלת מאה ושיתין וחמשה מרזבני איכא ברומי. ובכל יומא נפקי הני לאפי הני ומקטיל חד מינייהו, ומיטרדי לאוקמי מלכא²⁰.

תפקידה של גרמניה כמונעת את התפשטותה של רומי - אדום, מפורש יותר במקור הבא:

פתח אחר 'אל תתן ה' מאויי רשעי' (תהלים ק"מ, ט"ו) רבון כל העולמים אל תתן לעשו הרשע מחשבות לבו שחישב על יעקב, מהו 'זממו אל תפק' אמר לפניו רבונו שלעולם עשה לו זמם לעשו הרשע שלא תהא לו נחת רוח שלימה, מה זמם עשה לו הקב"ה לעשו, אמר ר' חמא בר' חנינה אילו בני ברברייא ובני גרממיה שאדומין מתייראין מהן²¹.

אלא שאת מקומו של החלל הריק שמותירה מלכות רומי, בדיוק בנקודת השפל שלה, לא תופס המשיח, כי אם **תדמור**.

ממלכת תדמור

תדמור, פלמירה - ביונית, שוכנת בסוריה, 145 ק"מ ממזרח לחמץ, ו-240 ק"מ ממערב לפרת. תדמור נהנתה מעצמאות כלכלית תחת שלטונה של רומי, כיוון שישבה על אחת מדרכי המסחר העולמי החשובות ביותר (הסחר של הודו, סין וערב), ותיווכה מבחינה מסחרית בין רומי ובין פרס, ערב והודו²². תדמור התברכה בעוצמה צבאית, וסיפקה לרומי גדודי קשתים מעולים, שפעלו לא רק באזור שליד נהר פרת, אלא אף בגבול אפריקי (וכבר ראינו במקורות חז"ל אודות השתתפותם של גדודי קשתים מתדמור בחורבנות הבית הראשון והשני).

אוכלוסיית תדמור מורכבת מארמים, ערבים, ואף יהודים ויוונים, שהתערבו זה בזה. תערובת זו באה לידי ביטוי בתרבותה: ארמית בלבוש יווני, ובדתה: אלים ערביים, שמיים מערביים, אכדיים וסוריים. אלים אלו זוהו, כמנהג התקופה, עם אלים יוונים.

20. מגילה ו' ע"א.

21. בראשית רבה פרשה ע"ה.

22. מכאן מובן עיסוקם של התרמודאים במכירת עצים דקים למאור. אין זה עיסוקה הבלעדי של אומה זו, אלא אחד מני רבים מענפי המסחר שהיו נפוצים בתדמור.

הנקודה היהודית

בכתובת יחידה מאמצע המאה הראשונה נזכרים: בולעסתר, שזוהה כאל הארמי: בעל-עשתר, ושדיא, שם שהופעתו היתה בגדר חידה.

חידה נוספת היא מציאת כתובות רבות שהוקדשו לאל מונותאיסטי עלום שם, כגון: "לבריק שמה מרא כל טבא ורחמנא". דומה שפתרון של חידות אלו נעוץ בהשפעה יהודית על תדמור, וכבר חז"ל דברו על אוכלוסייתה של תדמור, שמורכבת מיהודים פסולים. בהמשך המאמר נעסוק במשמעותה של השפעה זו.

כתובות שנמצאו בתדמור מזכירות שמות יהודיים, וכן בבית שערים נחשפו אולמות קבורה של יהודי תדמור, בהם נקברו כ- 200 איש. במסכת נזיר פרק ו' משנה י"א, נזכרת: מרים התרמודית.

עלייתה של תדמור

בעיצומן של שנות האנרכיה, דורך כוכבה של תדמור. אודינת, המכונה בתלמוד: "בר נצר"²³, על שם אבי המשפחה, מתמנה על ידי וולירינוס כמושל סוריה, ועיקר פעילותו נמשכת בשנים: 260-267. אודינת מנחיל מפלות לפרסים, ומשחרר מידם את סוריה, כובש את מסופוטמיה, ואפילו צר על קטיסיפון, בירת פרס. הוא זוכה לתוארי כבוד רומיים רמי מעלה, ובאחת הכתובות הוא מכונה: "מלך מלכיא ומתקנינא די מדנחא כלה" (מלך המלכים ומתקן כל המזרח). אודינת הוא מלכה של תדמור, אך בשלטונו בארצות המזרח איננו פועל נגד רומי, אלא כממונה מטעמה. היחס של אנשי הפקידות הרומיים לאודינת היה דו ערכי: היו שראו בו מושיעה של התרבות הרומית, והיו שראו בו ברברי. הדבר משתקף בדברי הגמרא בכתובות שרואה בו ספק מלך ספק ליסטים. מצד עמי האזור, שהתנגדו לשלטון הרומי, היו שהתאכזבו מכפיפותו של אודינת לרומי. אין פלא, אפוא, שאודינת ובנו מאשתו הראשונה, נרצחים בשנת 267. לא ברור האם הרצח בוצע על ידי גורמים רומיים שחשדו בו בעצמאות יתר, או שאשתו השניה, זנוביה, הביאה לרציחתו, כיוון שהתאכזבה מכניעתו לרומי.

את שלטונו של אודינת יורש והבלת בנו, ואמו זנוביה, שמשמשת לו אפוטרופסית, ומולכת בפועל.

זנוביה בתחילת שלטונה נוקטת לכאורה בדרך הנאמנות לרומי, שאפיינה את בעלה, אך למעשה היא מכשירה את הקרקע להתנתקות מן ההשפעה הרומית ולהקמת ממלכה עצמאית. היא מרחיבה את תחום שלטונה על כל סוריה, כולל ארץ ישראל, ובשנת 269 כנראה, היא כובשת את מצרים ואת אסיה הקטנה המזרחית. התגרותה של זנוביה ברומי באה לידי ביטוי על ידי החלפת התואר: "מלך מלכיא ומתקנא דמדינחא כלה", שיורש בנה מאביו, בתואר: "קיסר".

זנוביה מתנתקת מרומי גם במישור התרבותי. היא מקרבת אליה "חוג פילוסופים" בראשות קסיוס לונגינוס, פילוסוף יווני שנודע בדורו כאחד האנשים המלומדים ביותר, וכונה: "ספריה מהלכת". לונגינוס מייעץ לה לצאת למלחמה ברומי, והוא מוצא להורג על ידי אורלינוס קיסר רומי, לאחר תבוסת הצבא התדמורי.

אדם נוסף שנמנה על אנשי חצרה של זנוביה הוא פאולוס מסמוסטה, הגמון אנטיוכיה. פאולוס דגל בשמירה על מונותאיזם צרוף. הוא האמין בשילוש של שמות בלבד, סבר שישו היה בשר ודם שאלהים "אמצו" ונתן לו מכוחו, ולא בן אלהים. בשל דעות אלו הוחרם פאולוס על ידי הכנסייה.

בשנת 271 זנוביה ביטלה את החוזה עם רומי, וטבעה מטבעות משלה. אורלינוס הקיסר יצא נגדה בשנת 272, כבש את מצרים ואת סוריה הצפונית, הביס את זנוביה ליד חמץ, שבה אותה והציגה ברומי כבולה בכבלי זהב. לאחר מכן שחרר אותה והיא חיה באיטליה כאזרחית פרטית.

ימי עצמאותה של תדמור ארכו 12 שנה בלבד, ולחורבנה ייחל ר' יוחנן. האם טינתו לתדמור נובעת מתקופת שלטונו של אודינת (260-267) או מתקופת שלטונה של זנוביה (267-272)?²⁴

אודינת או זנוביה?

יש שבארו את ביטויי העוינות של חז"ל כלפי תדמור, כמתייחסים לאודינת, שבמלחמתו בפרסיס החריב את נהרדעא, ויהודים רבים נפגעו. הבאנו לעיל את דברי הגמרא בכתובות, הרואה בבר נצר, הוא אודינת²⁵, ספק מלך ספק ליסטים. אך יותר מפורש הוא המקור הבא:

הצילני נא מיד אחי מיד עשו' - מיד אחי שבה אלי מכוחו שלעשו.

הה"ד: 'מסתכל הוית בקרנייא וארו קרן אחרי זעירא סלקת ביניהון' (דניאל ז', ח')

- זה בן נצר.

ותלת מן קרנייא קדמייתא איתעקרה מן קדמה' - זה מקרוס וקרוס וקרידוס. וארו עינין כעיני אנשא בקרנא דא ופוס ממלל רברבין' - זו מלכות הרשעה שמכתבת טירוניה מכל אומות העולם.

24. רשימה ביבליוגרפית לפרק זה:

- ג. אלון, תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, כרך ב', עמ' 159-181. להלן: אלון.
- ש. שביב ול. רוט-גרסון, הערך: "תדמור", אנציקלופדיה עברית, ל"ב.
- י. גוטמן, הערך: "ארץ ישראל", אנציקלופדיה עברית, ו', עמ' 421-422; 425.
- ד. גולדשמידט, הערך: "זנוביה", אנציקלופדיה עברית, ט"ז.
- צ. קליין, הערך: "לונגינוס, קסיוס", אנציקלופדיה עברית, כ"א.
- הערך: "פאולוס מסמוסטה", אנציקלופדיה עברית, כ"ז.
- מ. מרגליות (עורך), אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים.
25. אלון כותב שהדבר נתון במחלוקת בין החוקרים. ראה עמ' 170 הערה 39.

אמר ר' יוחנן כתיב: 'על קרנייא עשר מנה מלכותא עשרה מלכין יקומון מן ארעא' - כולהם ביוצאי יריכו שלעשו הכתוב מדבר!
אלא: 'מסתכל הוית בקרנייא וארו קרן אחרי זעירא סלקת ביניהון' - זו מלכות הרשעה.
ותלת מן קרנייא קדמייתא איתעקרא מן קדמה' - אילו ג' מלכויות הראשונות.
וארו עיינין כעיני אנשא בקרנא דא' - זו מלכות הרשעה שמכנסת עין רעה בממונו שלאדם: פלן עתיר - נעבדיניה ארכונטס; פלן עתיר - נעבדיניה בולויטיס²⁶.

מאידך, נראה שיחסה של זנוביה ליהודים היה שפיר. כאמור לעיל, היא היתה אישה משכילה, מקורבת לנצרות בצורתה הפחות אלילית, ויש מסורת נוצרית מן המאה הרביעית, שזנוביה היתה יהודיה! מן הירושלמי תרומות פרק ח' ה"ד²⁷ משמע שיחסה ליהודים היה נוח מזה של אודינת.

בירושלמי מתוארים שני מקרים המספרים על חכמים שנלכדו בידי גדודים של המלכות. במקרה הראשון היה זה ר' אימי, ור' יונתן התייאש מלראותו בחיים. ר' שמעון בן לקיש חרף נפשו להצילו, והצליח, תוך שהוא משכנע את שוביו של ר' אימי לבוא לפני ר' יוחנן, כדי שיתפלל עליהם. הם נאותים, וזוכים מפיו ל"ברכה" שמה שחשבו לעשות לר' אימי, יתקיים בהם. ובאמת, עד שהגיעו למקום מסוים, מתו כולם.

במקרה השני, נלכד זעיר בר חנינא, והפעם, הולכים ר' אימי (אין חכם כבעל הניסיון...) ור' שמואל, לפייס את המלכה זנוביה. כנראה שבפעם הקודמת, לא ניתן היה לבוא לפני המלך, ואצל זנוביה הדבר התאפשר. זנוביה פוטרת אותם באומרה: רגיל בוראכם לעשות לכם נסים! במילים אחרות, מה אתם באים אלי, תסתדרו בעצמכם, כמו בפעם הקודמת. ואז בא סירקיי (סיקריקון?) עם חרב, ומספר שבחרב זו הרג **בר נצר** את אחיו. מדובר ברצח שהתרחש במשפחת המלוכה, אולי הכוונה לרצח אודינת. זנוביה ממהרת לבסס את שלטונה, ועוזבת את זעיר בר חנינא.

פה אנחנו שומעים עדות מפורשת, שר' יוחנן חי בתקופת שלטונה של תדמור, ואם כך, המימרות שלו על ממלכה זו, מתייחסות לגורם ממשי, שפעל בתקופתו. לעניות דעתי, דבריו של ר' יוחנן נאמרו בעיקר **בעקבות שלטונה של זנוביה**, דווקא. למסקנה זו נראה שניתן להגיע, על פי דברי הזוהר הקדוש.

26. בראשית רבה פרשה ע"ו.
27. ראה ציטוט הירושלמי בנספח 1.

תדמור – מקור החוכמות הנוכריות

בשני מקומות עוסק הזוהר הקדוש בתדמור²⁸, ודבריו חושפים בפנינו היבט מפתיע, אודות תדמור.

שלמה אמר (קהלת ד', א'): "ושבתי אני ואראה את כל העשוקים אשר נעשו תחת השמש והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם". מקרא זה רמזנו בו, וכבר למדנו. אבל הכתוב אומר: "ושבתי אני", וכי מאיזה מקום חזר שלמה? ואם תאמר, אחר שאמר דבר זה חזר כמקודם ואמר דבר אחר, יפה הוא! אבל (נאמר): "שבתי ואראה". שם למדנו, בכל יום היה שלמה משכים בבוקר, והיה שם פניו לצד מזרח, וראה מה שראה. ואחר כך חזר לצד דרום, וראה מה שראה. ואחר כך חזר לצד צפון, ועמד שם. השפיל עיניו וזקף את ראשו. בשעה ההוא, עמוד האש ועמוד הענן היו באים, ועל עמוד הענן ההוא בא נשר אחד. ונשר ההוא היה גדול וחזק. וכך היה בא: כנף הימין היה על עמוד האש, והגוף וכנף השמאל על עמוד הענן. ונשר ההוא היה מביא שני עלים בפיו. בא עמוד הענן ועמוד האש ונשר ההוא עליהם ומשתחווים לפני שלמה המלך. בא הנשר והרכין לפניו ונתן לו עלים האלו. לקחם שלמה המלך והיה מריח בהם, והיה יודע בהם סימן, ואמר: זה הוא של "נופלי", וזה הוא של "גלוי עינים", בשעה שהיו שני עלים, היה יודע, ששניהם, נופל וגלוי עינים, רוצים להודיע לו דברים.

מה עשה? חתם את הכסא שלו בחותם שהיה חקוק בו השם הקדוש. והוא לקח טבעת שהיה חקוק עליה השם הקדוש ועלה לעליה, ורכב על אותו הנשר והלך לו. ונשר ההוא היה מתעלה לרום עננים, ובכל מקום שעבר היה נחשך האור. החכמים שהיו באותו מקום שנחשך האור, היו יודעים, והיו אומרים: "שלמה המלך הולך ועובר כאן". ולא יודעים לאיזה מקום הולך. הכסילים שהיו שם היו אומרים: "עננים הם שהולכים ומחשיכים את העולם".

הנשר הגביה עוף עמו, ופרח ארבע מאות פרסאות, עד שהגיע להרי חושך. ושם הוא תרמוד במדבר בהרים. והוא ירד שם. נשא את ראשו, וראה הרי החושך, והיה יודע שם כל מה שצריך. והיה יודע ששם יכנס. היה רוכב על הנשר כמקודם, ופרח ונכנס לתוך ההרים עד אותו מקום ששם הזית. קרא בכח ואמר: "ה' רמה ידך בל יחזיון". נכנס שם עד שקרב לאותו מקום (ששם הזית), שם לפניו את הטבעת, וקרב, ושם היה יודע כל מה שרצה מאלו החכמות הזרות שרצה לדעת. כיון שאמרו לו כל מה שרצה, אז היה רוכב על אותו הנשר ושב למקומו. כיון שישב על כסאו, נתישב בדעתו, והיה מדבר בדעתו דברי חכמה היקרה. בשעה ההיא אמר: "ושבתי אני ואראה", שבת ודאי מאותו הדרך, שבת מאותה החכמה, ונתישבה בלבי ובדעתי. ואז: "ואראה את כל העשוקים"²⁹.

28. כאן הובאו דברי הזוהר על פי תרגום הסולם. ציטוט דברי הזוהר במקורם מופיע בנספח 2.

29. זהר פרשת משפטים דף ק"ב ע"ב.

הרקע למאמר הזוהר הוא דרשת הפסוק: "ושבתי אני ואראה את כל העשוקים... והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם..." (קהלת ד', א'). "הז"ל דרשו פסוק זה על הממזרים³⁰, והזוהר דורש על תינוקות שמתו בעודם קטנים. דברים אלו מופיעים בשינויים מסוימים, בזוהר על פרשת פנחס³¹:

אמר ר' חייא, זה של שלמה המלך הוא פליאה! ששנינו, נשר גדול היה בא לשלמה המלך בכל יום ויום, והיה שלמה המלך רוכב על הכנפים, והוליו ארבע מאות פרסאות בשעה אחת. אנה היה מוליכו? הוא, לתרמוד במדבר בהרים. הוא מקום אחד אצל הרי חושך, שנקרא: "תרמוד במדבר". ואין זה מקום התרמודאים, אלא תרמוד שהוא במדבר בהרים, ששם מתקבצים כל הרוחות (והכוחות) דסטרא אחרא. ונשר ההוא היה עף שמה בשעה אחת.

כיון שהנשר עמד על מקום הזה, הגביה עצמו הנשר, ושלמה כתב ושליו שמה, וניצל מאלו הרוחות. והנשר היה מסתכל בתוך החושך של ההרים, למקום שעוזא ועזאל הם שמה אסורים בכבלי ברזל התקועים תוך התהומות. ואין יכולת לבן אדם בעולם לכנס שמה, ואפילו עוף השמים, חוץ מבלעם.

וכיון שהנשר היה מסתכל לתוך החושך הגדול, השפיל למטה, ולקח את שלמה המלך תחת כנפו השמאלית וכיסה אותו. עמד על אלו הכבלים, והלך וקרב אליהם. אז הוציא שלמה טבעת, שחקק עליה השם הקדוש, ושם בפי הנשר. ומיד הם היו אומרים כל מה שרצה שלמה המלך. ומשם היה יודע שלמה המלך חכמה. זה שנאמר: "ויבן... את תרמוד במדבר בארץ" - וכי בנין היה עושה בארץ? אלא מהו: "ויבן"? שנסתכל בתבונה וידע אותו מקום (תרמוד), לדעת בו חכמה.

נציין מספר נקודות שהתחדשו במקור זה: הזוהר מסביר שיש מקום אצל הרי החושך, שנקרא: "תרמוד במדבר בהרים", ואין זה מקום התרמודאים, אלא במדבר בהרים, ולשם נאספים כל הרוחות וכוחות הסיטרא אחרא. שלמה ניצל מאותן רוחות על ידי שכתב פתק, והשליכו שם. הנשר הסתכל באותו חושך, וראה מקום שבו "עזא ועזאל" (מלאכי חבלה שירדו לארץ ועליהם נאמר: "ויראו בני האלהים את בנות האדם"³²) אסורים בשלשלאות ברזל בתוך התהומות, ואין יכולת לבן אדם להכנס שמה, אפילו עוף השמים, חוץ מבלעם. הנשר מחביא את שלמה תחת כנפיו ויורד לשם, והם אומרים לשלמה מה שרצה לדעת, ומשם למד חכמה. זהו שכתוב: "ויבן... את תרמוד במדבר בארץ" - "ויבן", מלשון: בינה! לכאורה, אומר הזוהר שאין זה מקום התרמודאים, ובכל זאת, הדרשה סובבת סביב הפסוק שמספר על בניית תרמוד על ידי שלמה המלך! יתכן שכוונת הזוהר, שלא נקבל את הדברים כפשוטם, ונחשוב שבתרמוד נמצאים עזא ועזאל ומלמדים תוכמות נוכריות,

30. ראה קהלת רבה פרשה ד', א'. "דניאל חייטא פתר קרייא בממזרין אלו ממזרין עצמן ואיזה זה, זה הבא על הערוה והולידו זה מה חטא וזה מה איכפת ליה אמר ר' יהודה בן פזי אפילו הממזר בא לעוה"ב דכתיב והנה דמעת העשוקים וגו' אמר הקב"ה לפי שבעוה"ז הם פסולין אבל לעתיד לבא אמר זכריה אנא חמיתה אילו כורסין..."

31. זוהר פרשת פנחס דף ר"ג ע"א, ראה נספח 3.

32. ראה ילקוט שמעוני פרשת בראשית רמז מ"ד, ופרשת אחרי-מות רמז תקע"ב; פסיקתא רבתי פרשה ל"ד.

במציאות הריאלית. הזוהר טורח להזכיר לנו שאין זה תיאור ממשי: הטיפשים שחושבים שמעונן, "ויבן" - מלשון: "בינה", ולזה מצטרפת כנראה ההערה שאין זה מקום התרמודאים. מכל מקום, הלבשת דברי הזוהר העמוקים על דמותה של תדמור, ודאי אומרת לנו משהו גם במישור הריאלי.

מפליא לראות בדברי הזוהר רמזים הקושרים את הנאמר שם, לחג החנוכה: חושך, זית, חוכמות נוכריות, מקום שמסוכן להכנס אליו.

ר' יוחנן חי בתקופה שמלכויות מתגרות זו בזו. כוחה של מלכות רומי תש, נוצר חלל היסטורי, ומתעוררת צפיה לרגלו של משיח. לפתע, דורך כוכבה של תדמור, ודומה שהיא נכנסת ותופסת מקומה באותו חלל. אילו מדובר היה באומה של עובדי אלילים סתם, אולי החרשנו. אבל מדובר באומה שניתן לשאול עליה, האם הם יהודים, או לא; האם אמונתם אלילית, או שמוצאים שם גילויי אמונה באל אחד! ועל הכל, אותה מלכה, זנוביה, שמקרבת יהודים, אולי לה עצמה יש גנים יהודיים, והיא סוגדת לנצרות ללא הגשמה, כמעט יהדות ממשי: ר' יוחנן רואה את עוצמתה הרוחנית של תדמור, וחש בסכנה גדולה. זו אומה שיש לה עניין להידבק בעם ישראל, בבנות ירושלים, אבל בפסלות. המקור הוא מקור של טומאה. אולי זה פשר הרמזים בזוהר על עזא ועזאל, מלאכים שביקשו לדבוק בבנות האדם והרבו טומאה והשחתה בארץ. וכן בלעם, שנזכר שם, נביא מן האומות בעל כוחות עצומים, יתכן ככוחו הנבואי של משה רבנו, אבל אצלו הכל בטומאה. דווקא הדמיון הרב, יוצר את הסכנה הגדולה.

כזה היה המצב בתקופת שלטונה של יוון. נאורות, חוכמה רבה שמעידה לכאורה על אור גדול, ובאמת זו חוכמה חיזונית, המחשיכה את עיניהם של ישראל. גם מלכות יוון, פשטו ידיהם בבנות ישראל, ויש המייחסים את גזירת: "תיבעל להגמון תחילה", לתקופה של גזרות יוון³³.

החושך של מלכות יוון, נובע בעיקר מתופעת ההתייונות, שהיא חיבור התרבות היוונית עם ישראל. ר' יוחנן רואה את החושך הרוחני שיורד לעולם עם עלייתה של תדמור, והוא, שכל כך מצפה לרגלו של משיח, מייחל לכליית רגלי התרמודאים מן השוק, מרשות הרבים, ומצפה לחורבנה של תדמור. וחורבנה של תדמור ודחיקת רגלה מן השוק יגיע, על ידי הדלקת נר חנוכה בפתחי בתיים של ישראל, באותו פרק זמן שבו יורדת החשכה וחשים אז ביותר במבוכה שהיא יוצרת. בו בזמן שהתרמודאים עוסקים במכירת אמצעי תאורה בשוק, מורה ר' יוחנן לעם ישראל להדליק נר חנוכה, משתשקע החמה ועד דכליא ריגלא דתרמודאי.

ר' יוחנן נפטר בשנת 279, ואם כך, הוא אכן זכה לראות בחורבנה של תדמור, שארע בשנת 272. מאידך, חורבנה כנראה לא היה שלם, נחרבת מצד אחד ונבנית מצד אחר, ובאמת יש עדויות על קיומה של תדמור כעיר, בתקופה מאוחרת יותר.

33. ראה: ב.צ. לוריא, מגילת תענית, משנה י"ד, עמ' 142-143.

תדמור והנצרות

ר' יוחנן חי משך זמן רב בקיסרין, שהיתה מרכז נוצרי, וחלק ממאמריו מכוון לפולמוס עם הנוצרים שהלכו והתעצמו בארץ ישראל. אך ניתן לראות את הדברים גם במישור הכלל עולמי. לעיל דברנו על חמישים שנות אנרכיה של מלכות רומי. רומי נחלצת משנות המשבר, בשנת 285, עם עלייתו של דיוקליטינוס לשלטון. קיסר זה מחזיר את הסדר לאימפריה הרומית, קובע חלוקת השלטון תחילה בין שני קיסרים, מזרח ומערב, ולאחר מכן, חלוקה של ארבעה שליטים. הוא עצמו מתפטר מקיסרותו בשנת 305, אך עדיין נשאר בעניינים. יחסו ליהודים טוב, והירושלמי בתרומות שהבאנו לעיל, אודות זנוביה, מספר אחר כך גם עליו.

אחרי דיוקליטינוס, מולך קונסטנטינוס, והוא הופך את הנצרות לדתה הרשמית של רומי. ניתן אם כן לראות בחמישים שנות האנרכיה, תקופת מעבר בין רומי האלילית, לרומי הנוצרית.

תהליכים היסטוריים, אינם באים תמיד באופן ישיר. לעתים, זרמים תת-קרקעיים, מבשילים את התהליך ההיסטורי. כך נראה להסביר את תפקידה של תדמור, בהתפשטות הנצרות בעולם. הנצרות היתה בתחילה דתם של כמה יהודים. על מנת שתתפשט בעולם ותהפוך לדת שלטת, היה צורך בשלב מעבר של עליית הממלכה התדמורית, והשתתתה על יסודות נוצריים שקרובים ליהדות, עד כדי כך שקשה להבדיל בינם לבין ישראל. תדמור היא מקומם של הפסולים מעם ישראל. גם אותו האיש, היה ככל הנראה ממזר, ויסד דת שטענה להחלפתו של עם ישראל.

קשר בין מייסד הנצרות לתדמור, ניתן לראות בדברי הגמרא בשבת³⁴. מסופר שם על גוי שמבקש בכל כוחו להכעיס את הלל נשיא ישראל. אחת משאלותיו שנועדו להשגת מטרה זו, היתה: "מפני מה עניינהן של תרמודיים תרוטות?". (רש"י: תרוטות - רכות). תשובתו של הלל: "מפני שדרין בין החולות". פירש המהרש"א, שהלל, מתוך ענוותנותו, חשב ששאלות אלו מכוונות לברור עניינן של המידות הרעות. וכך פירש את שאלת הגוי:

ואמר מפני מה עניינהן של תרמודיין וכו', חשב הלל שנתכוון למידת הרעה הב' דעין רעה על פי מה שנאמר פרק חלק: 'דור המבול לא נתגאו אלא בשביל גלגל העין', ופירש"י: 'שהיו מגביהין עיניהם ומנאפים אחר עיניהם' עכ"ל. ובכמה מקומות כינה את הזנות על שם העין, וכמו שנאמר גבי: 'שמשון הלך אחר עיניו לפיכך...'. וזה שאמר דבתרמוד האנשים רעים במידה זו, והיינו עיניהם טרוטות, על שם שהם רעים, כפירוש רש"י. אי נמי כדפירש רש"י במקומות אחרים: טרוטות כמו עגולות, וכמו שנאמר פרק חלק: 'גלגל העין...'. והשיב לו: 'מפני שדרות בין החולות', על פי מה שנאמר סוף פרק קמא דיבמות: 'פסולי דתרמוד משום עבדי שלמה'. והיינו: 'בין החולות', מלשון: חול, שאין בהם קדושה וגדר ערווה, כמו שיש במיוחדים שבישראל.

בקטעים שהושמטו מן הגמרא בשל הצנזורה, מופיע הקטע הבא :

ולא כר' יהושע בן פרחיה שדחפו ליש"ו בשתי ידים... ר' יהושע בן פרחיה מאי הוא? כדקטלינהו ינאי מלכא לרבנן, אזל ר' יהושע בן פרחיה ויש"ו לאלכסנדריא של מצרים. כי הווה שלמא, שלח ליה שמעון בן שטח: ממני ירושלים עיר הקודש ליכי אלכסנדריא של מצרים. אחותי, בעלי שרוי בתוכך, ואנוכי יושבת שוממה. קם, אתא, ואיתרמי ליה ההוא אושפיזא. עבדו ליה יקרא טובא. אמר: 'כמה יפה אכסניא זו!' אמר ליה: 'רבי, עיניה טרוטות!' אמר ליה: 'רשע! בכך אתה עוסק?!' אפיק ארבע מאה שיפורי ושמתי. אתא לקמיה כמה זמנין, לא הוי קא משגח ביה. יומא חד, הוי קא קרי קריאת שמע. אתא לקמיה, סבר לקבולי. אחוי ליה בדיה. הוא סבר, מידחא דחי ליה. אזל, זקף לבינתא והשתחוה לה. אמר ליה: 'הדר בך!' אמר ליה: 'כך מקובלני ממך, כל החוטא ומחטיא את הרבים, אין מספיקין בידו לעשות תשובה'. ואמר מר: יש"ו כישף והסית והדיח את ישראל³⁵.

תרגום: ולא כר' יהושע בן פרחיה שדחפו ליש"ו בשתי ידים... ר' יהושע בן פרחיה מה הוא? כשהרג ינאי המלך את החכמים, הלך ר' יהושע בן פרחיה ויש"ו לאלכסנדריא של מצרים. כשהיה שלום, שלח לו שמעון בן שטח: ממני ירושלים עיר הקודש, אליך אלכסנדריא של מצרים. אחותי, בעלי שרוי בתוכך, ואנוכי יושבת שוממה. קם, הלך, והזדמנה לו אותה אכסניא. עשו לו כבוד גדול. אמר: 'כמה יפה אכסניא זו!' אמר לו: 'רבי, עיניה טרוטות!' אמר לו: 'רשע! בכך אתה עוסק?!' הוציא ארבע מאות שופרות ונידוהו. בא לפניו כמה פעמים, ולא היה משגיח בו. יום אחד, היה קורא קריאת שמע. בא לפניו, חשב לקבלו. סימן לו בידו. הוא חשב, שר' יהושע בן פרחיה דוחה אותו! הלך, זקף לבנה והשתחוה לה. אמר לו: 'חזור בך!' אמר לו: 'כך מקובלני ממך, כל החוטא ומחטיא את הרבים, אין מספיקין בידו לעשות תשובה'. ואמר מר: יש"ו כישף והסית והדיח את ישראל.

ממקור זה עולה, שהתדרדרותו של אותו האיש החלה מתוך עיסוק בעריות. כל הפוסל, במומו הוא פוסל, וכאשר דיבר על עיניה הטרוטות של בעלת האכסניא, שיקף בכך את תכונותיו העצמיות. וכבר ראינו שזהו מאפיינם של התרמודאים!

סיכום

חג החנוכה נקבע לזכר ההתמודדות והניצחון על היוונים. אולם נראה שחג זה משקף את התמודדותו של עם ישראל, עם האומות שנסקפת לנו מהם סכנה רוחנית גדולה. רבות דובר על ההקבלה בין חג החנוכה לחג הסוכות, שבו עם ישראל מקריב שבעים פרים כנגד אומות העולם³⁶, אותן אומות שנקראות על ידי הנביא זכריה לחוג את חג הסוכות, ולדברי

35. סנהדרין דף ק"ז ע"ב - מתוך: ע. באמבשתי, חסרונות הש"ס.

36. שפת אמת לחנוכה שנת תרמ"א, ד"ה: "חנוכה ופורים הם הארות מרגלים". ושם כתב: "וחנוכה הארה מחג הסוכות, ופורים מחג השבועות, ומחג הפסח מקווים אנו להיות עוד כמ"ש כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות". וראה

הגמרא בתחילת מסכת עבודה זרה, ייבחנו בנכונותם לקיים את מצוות ה', על ידי מצוות הסוכה.

ר' יוחנן ראה את ההתמודדות עם חכמת יוון חוזרת, אולי ביתר תוקף, בתקופתו, בהתמודדות עם: "ריגלא דתרמודאי". מתוך ההתמודדות עם תדמור אנו עוברים להתמודדות עם הנצרות בכללה, שפשטה בעולם, ויום אידם חל בסמוך לחג החנוכה³⁷. שלמה המלך בנה את תדמור, וביקש על ידי זה ליטול את כוחן של החוכמות הנוכריות ששם מקומן, ולהעלותו אל הקדושה. מטרתו של שלמה היתה להחיל את השפעתו הרוחנית של עם ישראל על כל העולם, אך לא הגיע להשלמת מטרתו:

ד"א הנה מטתו שלשלמה. זה שלמה ודאי, ללמד על שלמה שהיה רודה בכל העולם, חזרה ונתמעטה מלכותו ולא היה שולט אלא על תדמור, שנאמר 'ויבן את תדמור במדבר' (דהיי"ב ח', ד'), חזר להיות שולט על ישראל בלבד, חזר שלא שלט אלא על מטתו ואף על מטתו לא היה יכול לנוח בתוכה מפני רוחות רעות³⁸.

פסולה של תדמור, משום עבדי שלמה. תדמור מבטאת, על פי המדרש, שלב מעבר בין ישראל לעולם כולו. אנו מייחלים להשבת ההשפעה הרוחנית של ישראל על כל האומות, השפעה מקורית, טהורה, שאין בה מן הגסות והזיוף שבחיקוי. בינתיים, נדליק את נר החנוכה בשעת הדמדומים, אותה שעה שאור וחושך משמשים בערבוביה ורב הטשטוש, ונר זה יתווה את דרכנו, ומתוך כך, את דרכו של העולם כולו³⁹.

עוד את דבריו בשנים: תרמ"ב-תרמ"ג, ד"ה: "בני בינה ימי שמונה קבעו", ובשנת תרמ"ד ד"ה: "אא"ז מ'ר ז"ל הראה רמז".

37. לצערנו, חגם של הנוצרים נחוג גם על ידי יהודים. זכורני מקרה בו הייתי בשרות מילואים במוצב ברמת הגולן, בחג החנוכה, ואחד הקצינים הסדירים שאל האם יוכל לקבל מאתנו רכב, כדי לקנות צ'ופרים לחייליו לכבוד הסילבסטר. שאלתי אותו, מדוע לא יקנה את אותם דברים לכבוד החנוכה, ותשובתו היתה: "ככה זה, אנחנו רגילים לחגוג את הסילבסטר!"

38. מדרש זוטא - שיר השירים פרשה ג.

39. מקורות לעיון נוסף:

א. ר' צדוק הכהן מלובלין, רסיסי לילה, אות נ"ז עמ' פ"ג-פ"ו, כותב שנו חנוכה בא לכלות כל מיני ערבוביה מישראל, שמקורם בריגלא דתרמודאי.

ב. ר' צדוק, דובר צדק, עמ' פ"ג-פ"ט, מבאר בהרחבה את הגמרא ביבמות על תרמוד, ואת הזוהר שהובא במאמר. ג. ספר עבודת ישראל - לחנוכה, קושר בין הדלקת נר חנוכה לגמרא בשבת: "מפני מה עיניהם של תרמודיין תרוטות".

ד. ספר מאור עינים פרשת מקץ דרוש לחנוכה, כותב ש"ריגלא דתרמודאי" הוא הקליפות. וכן כתב בספר קול שמחה - מועדים.

ה. בקונטרס עת האוכל אות [ט] כתב שלמה המלך ביקש להעלות את ניצוצות הקדושה בנשיאת הנשים הנוכריות ובהליכתו למקום עוזא ועזאל בתרמוד.

ו. בליקוטי מוהר"ן מהדורא קמא סימן נ"ט אות ו' קושר בין עניין קבלת הערב רב לגמרא על "עיניהם של תרמודיין". ז. שערי המועדים - חג החנוכה, עמ' רע"ח-רפ"ג. תרמודאי, לשון: "מורדים", שתכלה רגלם של המורדים מרשות הרבים, מ"טורי דפרודא", ויכנסו לרשות היחיד, רשות יחידו של עולם.

עד שתכלה רגל מן השוק... ועד כמהי אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן : עד דכליא ריגלא דתרמודאי (שבת כ"א ע"ב).

נר לרגלי דברך ואור לנתיבתי (תהילים קי"ט, ק"ה).

ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים אשר על פני ירושלים מקדם... והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור (זכריה י"ד, ד"ז).

נספחים

נספח 1 – ירושלמי תרומות פ"ח ה"ד

רבי איסי איתציד בספסופה אמר רבי יונתן יכרך המת בסדינו אמי רבי שמעון בן לקיש עד דאנא קטיל ואנא מיתקטיל אנא איזיל ומשיזיב ליה בחיילא אזל ופייסון ויהבוניה ליה אמר לון ואתון גבי סבן והוא מצלי עליכון אתון גבי רבי יוחנן אמר לון מה דהוה בלבבכון מיעבד ליה יתעביד לון ימטא להווא עמא לא מטון אפיפסרוס עד דאזלון כולהון זעיר בר חנינא איתציד בספסופא סלק רבי אימי ורבי שמואל מפייסה עלוי אמרה להון זנביה מלכותא יליף הוא ברייכון עבד לכון ניסין מעשיקין ביה עלל חד סרקי טעין חד ספסר אמר לון בהדא ספסירא קטל בר ניצור לאחוי ואישתיזיב זעיר בר חנינא.

נספח 2 – זוהר פרשת משפטים דף קי"ב ע"ב

שלמה אמר (קהלת ד'): "ושבתי אני ואראה את כל העשוקים אשר נעשו תחת השמש והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם". האי קרא ארמיזנא ביה ואתמר, אבל שבתי אני, וכי מאן אתר תב שלמה אי נימא לבתר דאמר מלה דא תב כמלקדמין ואמר מלה אחרא יאות אבל שבתי ואראה תמן תנין בכל יומא הוה אקדים שלמה בצפרא והוי שוי אנפוי לסטר מזרח וחמי מה דחמי ולבתר תב לסטר דרום וחמי מה דחמי והדר תב לסטר צפון וקאים תמן מאיך עינוי וזקיף רישיה בהאי שעתא הא עמודא דאשא ועמודא דעננא הוון אתיין ועל ההוא עמודא דעננא הוה אתי נשרא חדא והוא נשרא הוה רברבא ותקיף וכן הוה אתי גדפא ימינא על גבי עמודא דאשא וגופא וגדפא שמאלא על גבי עמודא דעננא וההוא נשרא הוי מיייתי תרין טרפין בפומהא אתא עמודא דעננא בתרי טרפין בפומהא, ועמודא דאשא וההוא נשרא עלייהו וסגדין לקמיה דשלמה מלכא אתא נשרא ומאיך לקמיה ויהיב ליה אינון טרפין נטיל לון שלמה מלכא והוה מריח בהו והוה ידע בהון סימן ואמר דא איהו דנופל ודא איהו דגלוי עינים, בשעתא דתרין טרפין הוון, הוה ידע דתרווייהו נופל וגלוי עינים בעאן לאודעא ליה מלין מה עביד חתים כרסייה בגושפנקא דהוה חקיק ביה שמא קדישא ואיהו נטיל עזקא דחקיק עליה שמא קדישא וסליק לאגרא ורכיב על ההוא נשרא ואזיל ליה, וההוא נשרא הוה

מסתלק לרום עננין ובכל אתר דאיהו עבר הוה אתחשך נהורא, חכימי דהוו בהווא אתר דאתחשך נהורא הוו ידעי והוו אמרי שלמה מלכא הא אזיל ואעבר הכא ולא ידעי לאן אתר הוה אזיל, טפשין דהוו תמן הוו אמרי עננין הוו אינון דקא אזלי וחשיך עלמא, גבה נשרא בהדיה ופרח ארבע מאה פרסיין עד דמטא לטורי חשוך, ותמן איהו תרמוד במדבר בהרים ואיהו נחית תמן, זקיף רישיה וחמי טורא חשוך והוה ידע תמן כל מה דאצטריך והוה ידע דתמן יעול, הוה רכיב על נשרא כמלקדמין וטאס ועאל לגו טורין עד ההוא אתר דזיתא תמן קרא בחילא ואמר (ישעיה כ"ו) ה' רמה ידך בל יחזיון וגו', עאל תמן עד דקריב לההוא אתר שוי עזקא קמייהו וקריב ותמן הוה ידע כל מה דבעי מאינון חכמתן נוכראין דבעי למנדע, כיון דהוו אמרין ליה כל מה דבעי כדין הוה רכיב על ההוא נשרא ותב לאתריה כיון דהוה יתיב על כורסייה אתיישב בדעתיה והוה ממלל בדעתיה מלין דחכמתא יקירא, בההיא שעתא הוה אמר ושבתי אני ואראה שבתי ודאי מההוא ארחא שבתי מההיא חכמתא ואתיישבת בלבאי ובדעתאי, וכדין ואראה את כל העשוקים, (וכי זעירין אנון בעלמא דאיהו אמר את כל העשוקים), (נ"א ס"ד דכל עשיקין דהוו בעלמא הוה חמי שלמה מלכא) אלא מאי עשוקים אלין דהוא אמר, אינון ינוקין דמתין בתוקפא דאמהון דקא עשוקים מכמה סטריין, עשוקים באתר עלאה דלעילא ועשוקים לתתא...

נספח 3 – זוהר פרשת פנחס דף רל"ג ע"א

דתנין נשרא רברבא הוה אתי לגביה שלמה מלכא בכל יומא ויומא והוה שלמה מלכא רכיב על גדפהא ואוביל ליה ד' מאה פרסי בשעתא חדא לאן אוביל ליה לתרמו"ד במדבר בהרים, אתר חד איהו לגבי טורי דחשוכא דאקרי תרמוד במדבר ולא איהו אתר דתרמודאי אלא תרמוד דאיהו במדבר בהרים ותמן מתכנשי כל רוחין וסטריין אחרנין, וההוא נשרא הוה טאס לתמן בשעתא חדא כיון דקאים על ההוא דוכתא אגבה נשרא ושלמה כתב פתקא וארמי תמן ואשתזיב מאינון רוחין ונשרא הוה מסתכל גו חשוכא דטורין לאתר דתמן עזא ועזאל דאינון תמן אסירין בשלשלאי דפרזלא נעיצן גו תהומי ולית יכילו (ס"א רשו) לב"י בעלמא למיעל תמן ואפי' עופי שמיא בר בלעם וכיון דנשרא מסתכל גו חשוכא רברבא מאיך לתתא ונטיל ליה לשלמה מלכא תחות גדפהא שמאלא ומכסייא ליה וקיימא על אלין שלשלאי ואזלא ומקרבא לגבייהו ושלמה כדין אפיך עזקא (ס"א שורטיגא) דחקיק עליה שמא קדישא ושוי בפומא דנשרא ומיד אינון הוו אמרי כל מה דבעי שלמה מלכא ומתמן הוה ידע שלמה חכמתא (עלאה) הדא הוא דכתיב (מלכים א' ט') ויבן וגו' את תרמוד במדבר בארץ וכי בניינא הוה עביד בארץ אלא מהו ויבן אסתכל בסכלתנו וידע לההוא דוכתא למנדע ביה חכמתא (עלאה כמה דאת אמר (נחמיה ח') ויבינו במקרא).